tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 11 3 2012

Commerciële

Linda Koopman & Piet Zomerdijk

Foto's: Linda Koopman.

In het oorspronkelijk veel grotere veengebied ten noorden van Amsterdam is tot ver in de twintigste eeuw geveend. Aanvankelijk werd de gewonnen turf voor eigen gebruik aangewend, maar op enkele plaatsen is ook op commerciële basis geveend. Van deze activiteiten zijn sporen te vinden in het huidige landschap, onder andere op enkele plaatsen in Waterland: veenderij de Nes (gemeente Ilpendam), veenderij Zunderdorp, veenderij Broek in Waterland en veenderij Verdeek.

Koeien op een voormalige legakker in veenderij Verdeek. Op de achtergrond Monnickendam.

Historie van het landschap

Afgegraven veengronden hebben in vroeger tijden een belangrijke rol gespeeld in de brandstofvoorziening van ons land. Vooral in gebieden met weinig bossen was de uit veen gewonnen turf de belangrijkste brandstof. Met name in de 17e tot en met de 19e eeuw, toen de bevolking van westelijk Nederland sterk toenam, werden daarom in het vrijwel boomloze westen enorme scheepsladingen turf uit Friesland, Groningen en Drenthe aangevoerd, waar op grote schaal verveningen plaats vonden voor de export. De oude veenschuren in Kolhorn waar de turf werd verscheept getuigen daar nog van.

Ook in Noord-Holland vinden we veengronden, met name in het Vechtplassengebied en in Waterland. De turf die daar werd gedolven werd vooral gebruikt in de directe omgeving. In Waterland is tot het begin van de 20e eeuw nooit sprake geweest van grootscheepse verveningen. Voor zover valt na te gaan is er altijd geveend, maar vervening vond voornamelijk plaats om in lokale behoeften te voorzien. Alleen in tijden van strenge koude of schaarste aan brandstof vonden er soms oplevingen plaats in de turfwinning, waarbij de bevolking van Amsterdam de grootste afnemer was. Overstromingen, onder andere door de Zuiderzee, wind en spontane, ongeorganiseerde verveningen hebben in de loop der tijden in Waterland geleid tot een verbrokkeld landschap met breed, ondiep, open water, trekgaten, verlandingsstadia en niet of voor een deel afgegraven veengedeelten, zoals bijvoorbeeld in het Ilperveld en Oostzanerveld. In het Waterland van vandaag is dit allemaal nog goed terug te vinden.

Veengroei heeft plaatsgevonden tot in de 10e eeuw, toen veeteelt en akkerbouw hun intrede deden in het gebied. Door sloten te graven werden gebieden ontwaterd, maar door geleidelijke inklinking van het veen en oxidatie daalde het maaiveld in de loop der eeuwen zo sterk, dat natuurlijke ontwatering niet meer mogelijk was. Erosie en afslag deden de rest: er ontstonden grote brede veenstromen die menigmaal uitgroeiden tot grote binnenmeren. Akkerbouw werd onmogelijk, alleen extensieve veeteelt op de drogere delen bleef over als bestaansmogelijkheid. Vooral de voedselbehoefte van de groeiende bevolking van Amsterdam heeft in de 17e en later in de 19e eeuw geleid tot de droogmaking van een groot aantal meren, zoals de Broekermeer, de Beltermeer, de Schaalsmeer en de Enge Wormer, die als kleine droogmakerijen in het landschap liggen en aanvanke-

verveningen
in Waterland

● *Veenderij de Nes bij Ilpendam.*

● *De Meerveldt-huizen bij Broek in Waterland.*

lijk melk, boter en kaas (veeteelt) leverden, maar later ook voorzagen in landbouwproducten.

Problemen

De turf uit Waterland had een groot nadeel. Door de invloed van de brakke Zuiderzee, die in de loop van de eeuwen het land vaak overspoelde, was de turf erg zout en daardoor minder goed brandbaar. Dat is een van de oorzaken geweest, dat grootschalige, georganiseerde verveningen nauwelijks voorkwamen in Waterland. Toch zijn er aan het einde van de 19e en het begin van de 20e eeuw pogingen ondernomen om op grotere schaal georganiseerde verveningen uit te voeren. Omdat het meeste veen boven het maaiveld in de loop van de eeuwen al was weggehaald of door dijkdoorbraken of zware winden was weggespoeld, moest het turf getrokken worden of met behulp van een baggerbeugel, een soort schepnet, uit het water worden gehaald. Het veenslib dat op die manier werd verkregen, werd op legakkers uitgespreid om het te ontwateren en in turven gestoken die moesten drogen. Dit 'slagturven' was een buitengewoon zware en tijdrovende arbeid. Bovendien was het sterk seizoensgebonden: pas als de vorst uit de grond was kon met het vervenen worden begonnen en al vroeg ik het jaar moest men ermee stoppen, anders waren de turven niet droog voor het winterseizoen en 'overwinteren' van de turf ging ten koste van de kwaliteit. Vooral natte koude zomers zorgden voor een matige turfkwaliteit.

Door het gebruik van de baggermachine konden in veel kortere tijd grote hoeveelheden specie uit het water worden gehaald.

Mechanisatie

De commerciële vervening kreeg een sterke impuls door de mechanisatie. In het Waterlands Archief in Purmerend en het Noord-Hollands Archief in Haarlem is hierover veel informatie te vinden, zoals verleende vergunningen, jaarverslagen, kadasterkaarten en het archief van de NV Veenderij Maatschappij en veenderij Verdeek. Verslagen van de raadsvergaderingen van de betrokken gemeenten in historische kranten geven een goed beeld van de activiteiten rond deze veenderijen, zoals de huisvesting van de veenarbeiders en de financiële problemen die dat met zich meebracht.
Door het gebruik van de baggermachine konden in veel kortere tijd grote hoeveelheden specie uit het water worden gehaald. Arbeiders waren nodig om de opgehaalde baggerspecie te ontwateren, uit te spreiden op het land en op turven te zetten.

Veenderij Broek in Waterland

Vooral in oostelijk Waterland zijn nog sporen terug te vinden van die grootschalige verveningsoperaties. Daar is de Veenderij Maatschappij Amsterdam actief geweest, onder meer rondom de Burkmeer, Ransdorp en Zunderdorp. Geld voor de aankoop van de grond die moest worden afgeveend en de aankoop van machines en het 'veenrijp' maken van de grond werd verkregen van aandeelhouders die rekenden op een hoge opbrengst. In 1919 werden proefboringen in het gebied verricht en toen die succesvol bleken werd in 1920 120 ha grond ►

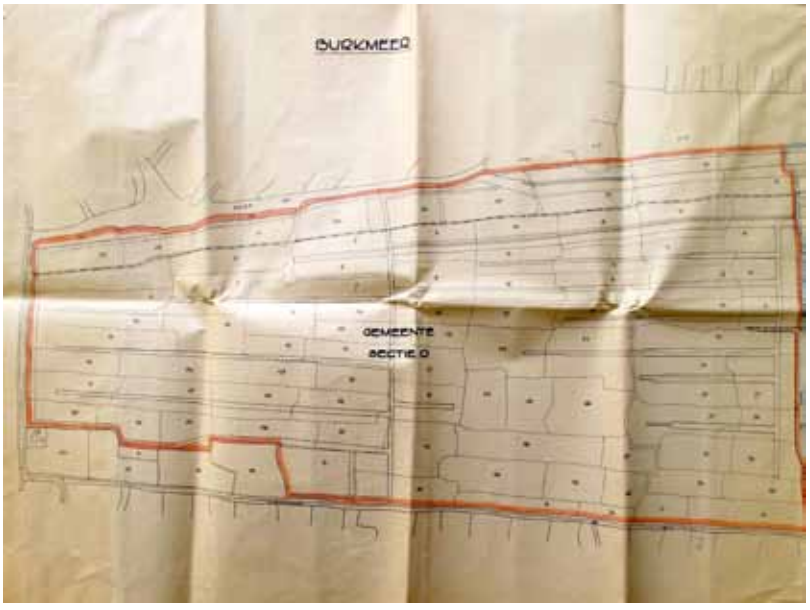

● *Kadasterkaart van veenderij Burkmeer.*

aangekocht, waarvan de vervening naar schatting 30-35 jaar zou duren. Na de verleende concessies door de Provincie kon worden begonnen. De concessievoorwaarden hielden onder meer in, dat de afgegraven bovenlaag moest worden bewaard om het gebied geschikt te houden voor de landbouw. De uitgebaggerde grond zou weer worden gedempt, en daarom werden contracten gesloten met de Gemeente Amsterdam over de aanvoer van huisvuil waarmee dat zou gebeuren. Op die manier kwam de stad van zijn huisvuil af. De climax van deze ongecontroleerde stortingen vond plaats in de jaren zestig in de Volgermeer! Voor het geleverde huisvuil werd een bedrag betaald, een kostenpost die de Maatschappij niet in de hand had, omdat er tussen maatschappijen onderling veel concurrentie bestond.
De verveningen zijn nooit een succes geworden, hoewel men aanvankelijk voortvarend te werk ging. Er werden bruggen en sluizen aangelegd voor het transport van machines en het vervoer van de turf en in overleg met de gemeente Broek werden 50 arbeidershuisjes gebouwd, de zogenaamde Meerveldt-huisjes, die al snel uitgroeiden tot een grote kostenpost, want de arbeiders kwamen niet: de vervening verliep al snel door de crisis, het slechte weer, diefstal en vooral door de toename van het gebruik van steenkool in de industrie. Zelfs de werkloze arbeiders kregen voor de barre winters steenkoolbonnen, tot groot ongerief van de verveners. In 1938 werd een deel van de grond uit het veenverband ontslagen, in 1939 werd de veenderij onder leiding van de Nederlandsche Heidemaatschappij herverkaveld. Aangezien er ook chemisch afval was gestort is de Volgermeer uiteindelijk gesaneerd en recent omgevormd tot een recreatiegebied. In de veenderij Zunderdorp zijn de sloten (weeren) nooit volgestort en zijn de legakkers vanaf de Poppendammergouw duidelijk te herkennen.

De Nes en Verdeek

Ook andere verveningen verliepen weinig succesvol. Binnen de ringdijk van de Purmer werd de Nespolder ontveend vanaf 1904. Er werd een tijdelijke kazerne opgericht om de arbeiders onderdak te geven. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden goede zaken gedaan, omdat de steenkoolprijzen stegen. 35 tot 40 arbeiders waren toen werkzaam in het veen. Het voordeel was dat het hier om een droge vervening ging, die een goede kwaliteit turf opleverde. Maar ook met deze vervening ging het bergafwaarts: de ‘transporteur’, de turftransportmachine, raakte verouderd, en waarborgde het geregelde transport van turven niet meer, maar investeringen in nieuw materiaal bleven uit. Naast steenkool werden ook gas en elektriciteit voor kook- en verwarmingsdoeleinden geduchte concurrenten. De 25 jaar durende concessie werd in 1929 nog met één jaar verlengd, maar in 1930 lagen er nog onafgegraven veenruggen en stonden er nog 1½ miljoen onverkochte turven ‘aan de hoop’. De polder werd verkocht, omdat droogmaking en egalisatie te kostbaar waren geworden. De 70 ha uitgeveende plassen werden door de Ontginningsmaatschappij voor Werkloosheidsbestrijding door werkloze arbeiders in de crisisjaren weer geëgaliseerd en nu nog steeds voor veeteelt en tuinbouw gebruikt. De vervening in Polder Verdeek ten zuiden van Monnickendam is zelfs nauwelijks van de grond gekomen. In 1962 werd de vergunning ingetrokken wegens de tegenvallende exploitatie. Omdat de werkzaamheden halverwege zijn gestopt is hier door de nog aanwezige legakkers een apart gebiedje ontstaan.

Linda Koopman
lc.koopman@hetnet.nl
Piet Zomerdijk
pieter.zomerdijk@planet.nl

Bronnen

● GEMEENTE AMSTERDAM, 2008. Archeologisch bureauonderzoek stadsdeel noord.
● HISTORISCHE KRANTEN: de Waterlander, Nieuwe Purmerender Courant, Schuitemakers.
● NOORD-HOLLANDS ARCHIEF, Haarlem. Toegang 639 Prov. Bestuur Inv 312, 319, 704.
● PROVINCIALE NOORD-HOLLANDSE COURANT.
● PURMERENDER COURANT.
● RAPPOL, M, e.a., 1994. In de bodem van Noord-Holland. Amsterdam.
● TERWAN, P, e.a., 2004. Landschappen in Waterland. Purmerend.
● UNIVERSITEIT UTRECHT, 2011. Adviesrapport gemeente Waterland.
● WATERLANDS ARCHIEF, Purmerend. Toegang 0668 inv 1919, toegang 1192 inv 749, toegang 0200 inv 763.